

2. Խաղ Ա — Թ տառը:

Անուամբն սուրբ Երրորդութեան,
Երեք անձանց եւ մի բնութեան.
Նշան է այն Քրիստոնէութեան,
Մեզ վերայ շնորհ ա պիտի:

Բարձրաստիճան Մարիամ կոյսն,
կայ բարեխօս առ Յիսուսն.
Թէ ունենանք հաւատ, յոյսն,
Բաւականին շահ ա պիտի:

Գոնէ պահեմք նոյն պատուէրն,
Որ չկորցնի միայն Տէրն.
Զի սովաւ դտանեմք նուէրն,
Մեզ յաւիտեան հաց ա պիտի:

Գատաւորին կամաւ խաչեցին,
Գեղարդեամբ կողն խոցեցին.
Մեռաւ տարան, անփոփեցին,
Մեզ շարչարանք եւ խաչ ա պիտի:

Երեքօրեայ սուրբ Թաղումն,
Յետ լուսափայլ համբարձումն.
Եղեւ Թշամոյ կործանումն,
Մեզ աւետիք լուր ա պիտի:

Զի գալոց է նովին մարմնով,
Մեր ստեղծող հանդերձ ամպով.
Ով ինչ գործի նովին չափով,
Մեզ բարեգործ սէր ա պիտի:

Ինպէս եւ մենք պարտական եմք,
Չարն Թողնեմք, բարւոյն նայեմք,
Որ փորձութեան մէկ չանկանեմք,
Մեզ ճշմարիտ բան ա պիտի:

Ընկերի բեռն ով ոք բառնայ,
Օրէնք կատարող նա կդառնայ.
Այս Քրիստոսի բերանոյ ա,
Մեզ հնազանդութիւն ա պիտի:

Թողութիւն խնդրէք վասն մեր մեղքի,
Լուսից կարօտ խեղճ տնանկի.
Մարտիրոս որդի Մանուկի,
Չեզ փոքրիկ եղբայր ա պիտի:

Հրատարակեց՝ ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարոռնակելի:)

ՅՈՒՅԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՉԵՌԱԳՐԱՅ Ս. ՆՅԱՆԻ
ՎԱՆՈՒՅ Ի ՍԵՐԱՍՏԻԱ

(Շարոռնակելի:)

69.

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

?

ԹՈՒՂԹ.Բ. 281: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ՝ 20X14X6 սնտ.:
— ԳՐՈՒԹԻՒՆՆ՝ ԵՐԿՍԻՆ: — ՏՈՂ.Բ. 21: — ՆԻՒԹ՝ ԹՈՒՂԹ:
— ԿԱԶՄ՝ կաշեպատ փայտ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ քայ-
քայուած: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՏՊԱՆԱԿ՝ սկիզբն ու
վերջն երկերկու թերթ, միջակ մետրոպեան երկաթա-
զրով աւետարանք: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր: — ՄԱՆՐԱ-
ՆԿԱՐՔ՝ ոսկեխան: — ԽՈՐԱՆՔ՝ տամն տակտակը եւ
համաքարքարք: — ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ՝ չորս աւետարանաց
սկիզբը բաւական սիրուն: — ԳՐԻՉ՝ Պետրոս: — ԺԱ-
ՄԱՆԱԿ՝ անձանօթ:

Մատենան է Ա-Էփարան ուր կարգաւ կան
չորս աւետարանք, էջ 276—280 է Հանգիստ
Յովհաննու:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ. էջ 217ա կը
կարդացուի. “Չգտարկապարտ ծառայս ծա-
ռայիցն Յիսուսի Քրիստոսի գմեղսամակարտ եւ զա-
նարժան Պետրոս գծողս յիշեցէք ի Քրիստոս: Սա
է զարիպ եւ աւլակցի գիւղաքաղաքէն ուռուձանցի:
Յիշեցէք եւ Աստուած ողորմի ասացէք ամէն”:

70.

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

?

ԹՈՒՂԹ.Բ. 245: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆ՝ 16X11X5 սն .
— ԳՐՈՒԹԻՒՆՆ՝ միասին: — ՏՈՂ.Բ. 18: — ՆԻՒԹ՝ մա-
զաղաթ: — ԿԱԶՄ՝ կաշեպատ փայտ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝
բաւական լաւ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՏՊԱՆԱԿ՝ սկիզբն ու
վերջն երկերկու թերթ. մէկուն ծայրը կայ. “Ձաս-
տուածասէր եւ զքարնպաշտ Պարա մեր Թորոս եւ զԱս-
տուածատուր որդին իւր զէնն յիշեցէք” — ԳԻՐ՝ ան-
կանոս բոլորգիր: — ԳՐԻՉ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿ՝ անձանօթ:
— ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆ՝ տես վարը:

Մատենան է Ա-Էփարան:
ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ. “Ես Մեղքիսէթս
զաւետարանս ետու Մկրտիչ Իրիցու յիշատակ
ինձ...”:

Էջ 483. “Յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաւթս
ձեր զպապաճանն զԳրիգորն եւ զԵր որդին ՂՄԵԼԵԻ-
սէթն, որ առին զսուրբ աւետարանս ի հալալ ար-
դեանցն, իւրեանց հողոյն յիշատակ, եւ եղին ի
ձեռն տէր Ստեփանոսին. զձեզ աղաչեմք ով ըն-
թերցողք որ մէկ հայր մեղայիւ մի յիշել ի Տէր եւ
Աստուած յիշէ զձեզ ի իւր արքայութիւն. ամէն.
Գարձեալ յիշեալիք ի սուրբ աղաւթս ձեր զվերջին
կազմել տուող սուրբ աւետարանիս զՎարհատն եւ
զԵր կողակիցն զՄայրամն եւ զԵր որդիքն զՇամբուն
եւ զՅովհաննէսն որ ետուն վերստին նորոգել եւ

74.

Ճ Ա Շ Ո Յ

1389:

ԹՈՒՂԹ.Ք 504: - ՄեծՈւթիդէն 32X22X15 մտ.:
 - ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսին: - ՏՈՂ.Ք 33: - Նիւթ՝ Թուղթ:
 - ԿԱԶՄ՝ կաշեպատ փայտ, ցնցակեր: - ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝
 բաւական լաւ: - ՄԱԳԱՂԱԹՆԱՅ ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ չկան:
 - ՄԿԶԲՆԱՏԱՌ-Ե ՆԻ ՂՈՒՍԱՆՅԱԶԱՐԴ.Ք՝ անարժէք:
 - ԽՈՐԱՆՔ՝ չկան: - ԿՈՍԱՄՈՐԱՆՔ՝ էջ 1, 199: -
 ԳՐԻՉ՝ Փիւղպղոս: - ՄՏԱՅՈՂ՝ Մատթէոս վարդապետ
 միաբան Ս. Նշանի Սեբաստիոյ: - ԿԱԶՄՈՂ՝ նոյն: -
 - ԺԱՄԱՆԱԿ՝ ԶԼԸ (838+551=) 1389: - ՏԵՂԻ՝
 Ս. Նշան վանք Սեբաստիոյ: - ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝
 էջ 506ա:

Մատենան է՝ ճշոյն էր+, որ կը պարու-
 նակէ Եկեղեցական ընթերցողածներն՝ Ծննդեան
 ճրագալոյցի առաւօտէն սկսելով մինչև Յայտ-
 նութեան պահոց չորրորդ օրն:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ. էջ 506ա—
 509բ. «Փառք ամենազաւր ամենիմաստ... Զի
 տարեգիրքս որ գրեցաւք լիակատար է եւ աւելի է
 քան զամենայն տարեգիրք, որ ունի յինքեան
 զտաւնս տերունական եւ զամենայն սրբոց զառաքե-
 լոց եւ զմարգարէից, եւ զհայրապետացն եւ զմար-
 տիրոսացն եւ զճգնաւորաց եւ զամենայն սրբոց: Եւ
 արդ մեծ ըրբունապետն եւ զքաջ հռետորն զՄատ-
 թէոս վարդապետն որ յայսմ ժամանակիս փայլէր
 ի մէջ վարդապետաց, որպէս աստեղս, արեգակն.
 փափաքեցաւ բանին, որ ասէ թէ երանի որ ունիցի
 զաւակ ի Սինն եւ ընտանեակ յԵրուսաղէմ: Ետ
 զբէլ զսուրբ գիրքս յիշատակ իւրն եւ ծնողաց
 իւրոց, հաւրն Մատթէոսին, եւ մաւրն Հաւսարին,
 եւ եղբաւրն Սարգիսին, եւ եղբաւրորդւոյն իւրոյ
 Աստուածատուր իրիցուն, եւ փոխեցելոյն առ-
 քրիստոս եղբաւրն իւրոյ Յովանիսին եւ հաւրեղ-
 բաւր... եւ եղբաւր գտտերացն իւրոց Գինէվարդին,
 եւ Խաթուն Մէլիքին եւ ամենայն զարմից մեծի եւ
 փոքու եւ ամենայն արեան մերձաւորաց. ամէն:
 Այլ եւ գրեցաւ սա ձեռամբ Փիւղպղոսի բազմա-
 մեղ եւ ախմար գրչի, եւ իմ անընդունակ գորով
 յարուեստս գրչութեան եւ բազում մեղաց ցնորից
 պաշարեալ, այլ ըստ կաշի մերում զոր պարգեւեաց
 մեղ մարդասէր հոգին. բազում աշխատութեամբ
 ի սմա գրեցի անարժան ձեռք իմովք յընտիր եւ
 ի սոյոգ աւրինակէ, ի մեծափառ ուխտս որ կոչի
 սուրբ Նշան, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս
 եւ սուրբ Կարապետիս եւ Պետրոս հայրապետի
 սուրբ գերեզմանիս, եւ յայլ բազմահաւաք սրբոցս
 որ աստ կան հաւաքեալ. յառաջնորդութեան սուրբ
 ուխտիս եւ յերկրիս Սեբաստիոյ Մատթէոս վար-
 դապետի եւ Յովհաննէս եպիսկոպոսի... ամէն:
 Այլ եւ յիշեալք զմիաբան եղբաւրս սուրբ ուխտիս,
 զՂազար եպիսկոպոսն եւ զՂազար արեղայն եւ
 զՇմաւոն արեղայն եւ զԱստուածատուր արեղայն
 եւ զՅովհաննէս մալազն. եւ զսարկաւազունք եւ
 զտնտեսն եւ զամենայն գործաւորք սուրբ ուխտիս.
 ամէն: Այլ եւ յիշեացէ քրիստոս Աստուած զբախ-
 տաւոր հայրն իմ եւ զսարաղազեաց ճգնաւորն եւ

ճաղկեալ ալեաւքն զՆերսէս երէցն որ բազում աշ-
 խատութեամբ գայր առ մեզ ու զմեր զարիպու-
 թեան հարցանէր յիւր արքայութեան. ամէն:

Այլ եւ աւրհնեաց քրիստոս Աստուած.
 զվարդապետի փեսայն զՂարիպայն, եւ զմայրն իւր
 որ քանի որ պէրքս ի գրեւ կայի նա բազում աշ-
 խատութեամբ երթեւեկ առնէին առ մեզ եւ զմեր
 կերակուրն կու պատրաստէին: Այլ եւ յիշեալք
 զմեր եղբայրն զՂայիպի սրկն. որ թղթին կոկեղոյ
 աւգնական կու լինէր:

Արդ գրեցաւ ի թուականութեանս Հայոց
 ԶԼԸ. ի դառն եւ ի նեղ ժամանակիս, որ քրիս-
 տոսի հրամանքն յայս ժամանակիս կատարեցաւ որ
 ասէ յարիցէ ազգ յազգի վերայ, պիղծ այն, Բու-
 դախբէկն դասուր ուղեց ի խոնթբարէն եւ էառ
 բազում հեծեալ եւ եկաւ ի վերայ Անատալային
 եւ Հարդեցաւ եւ շաա աւար էած Սեբաստիոյ եր-
 կրիս, բազում սրախողտող մեռան եւ շատ տեղ
 աւերեցաւ, Աստուած յայլ շարէ պահէ. ամէն:»

Յիշատակարանիս մէջ յիշուած Մատթէոսէն
 (անդ) կայ ընդարձակ ոտանաւոր մը սա սկզբնաւո-
 րութեամբ. «Ես Մատթէոս մեղաւք լցեալ, Սե-
 բաստիոյ վարդապետ լեալ. դատարի անուան ար-
 ժանացեալ, գործոց բարեաց թափուր մնացեալ...»:

Ղերի ոտանաւորի կը յաջորդէ՝ «Ես Մատ-
 թէոս վարդապետս, փափաքեցայ բանին մարգա-
 րէին, որ ասէ երանի որ ունիցի յիշատակ ի Սինն
 եւ ընտանեակ յԵրուսաղէմ եւ ետու գրել զտա-
 րեգիրքս ի հալալ արդեանց իմոց եւ եղի ի դուռն
 Սեբաստիոյ սուրբ Նշանիս եւ սուրբ Կարապետին եւ
 սուրբ Գեորգայ, յիշատակ եւ բարեխաւս ինձ Մատ-
 թէոս վարդապետին, եւ ծնողաց իմոց, Մատ-
 թէոսին եւ Հաւսարին, եւ եղբարց իմոց Յովանիսին
 եւ մարտեսի Սարգոսին եւ այլ ամենայն ազգատոհ-
 մին իմոց, ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս
 տէր Յովհաննէս եպիսկոպոսին, ի թվին ԶԼՍԳ, այլ
 ոք մի իշխեսցէ հանել ի գրանէ սորա, ոչ ծախե-
 լով, ոչ գրաւելով եւ ոչինչ կերպիւ ոչ յիմոց եւ
 ոչ յաւտարաց, ոչ առաջնորդ ոչ հպտ. այլ ինա-
 մով պահեսցի, միշտ ընթերցի...»:

Տարբեր էրէ. «Դարձեալ յիշեցէք ի քրիս-
 տոս զվերջին կազմող սուրբ գրոցս զմեղսպարտ եւ
 անարժան Մըշեցի Աստուածատուր եպիսկոպոսն ի
 թվին ՌԻԷ (?) ի դուռն աստուածընկալ սուրբ
 Նշանին. ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտին տէր
 Յակոբ եպիսկոպոսին»:

Ծանօթութիւն. Ս. Նշանի պատմագիր Յով-
 հաննէս արքեպիսկոպոս ձեռագրիս մասին կը գրէ
 իր պատմութեան մէջ (էջ 45). «Այս Մատթէոս
 վարդապետս՝ ետ գրեւ արեւելցի Փիւղպղոս գրչին
 բոլորգորով՝ ճաղկեալ փառազարդ ճաշու տարեգիրք
 մի, եւ եղ յիշատակ ի Անան սուրբ Նշանի, յորում
 գտար զպատկերն փրկչական՝ բազմեալ յաթոռ, եւ
 առաջի նորա Մատթէոս վարդապետն, աւետարան
 ի ձեռին, ի ծուռկա անկեալ զոր մատուցանէր
 Տեառն եւ ասէր:

Ով անսկիզբն Հայոց բան, որ ճաղկեցար
 յազգս մարդկան... եւ ի վերջն գրեալ գտաւ ոտա-
 նաւոր տողիւք այսպիսի ինչ.

«Ես Մատթէոս մեղաւք լցեալ, Սեբաստիոյ

Քրիստոս զինքն հանգուցե իւր ծնաւդաւքն ամէն : եղիցի, եղիցի¹ :

Էջ 385. (Յեռնաստիոնի տրեւի) : Նիկողոս Ղալարին, Հուսով Սիմային, Վարազին, Տրդատին, Յովսէփին, Մարիամին, եւ այլ ամենայն զարմից եւ զաւակաց նոցին :

Այնպէս որդին Տէր Խաչատուրն գնեց զՆորհատին Խազինարտն իւր հոգւոյն եւ իւր ծնաւդացն հոգւոյն եւ եղ յիշատակ ի դուռն սուրբ Հրեշտակապետն ի թիւ Ռ. 21. Լ. 2. Գ. Աստուած ողորմի իւր ննջեցորդն հոգին. ամէն : Հայր մեր² :

Էջ 972. «Փառք եռանձնեայ... աւարտեցաւ քրիստոսահիմն... այս կտակ յամի ութ հարիւրորդի ինըսներորդի թուականութեան հայկազուն ազգիս տոմարի : Չեւամբ յագնամիլ եւ անարհեստ գրչի, թումայ սուտանուն քահանայի... (Էլ շարունակուի աւելի յիշելու սրբոցն ու արարելու արնոց արեւը դարապ իողանալն) :

ԹՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

(Շարունակելի.)

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԱՆՅԱՆՑ ԱՂԱՆԳԱՌՈՐՆԵՐ ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ

Ժ. Զ. ՈՒ Ժ. Գ Ա Ր Ե Ր ՈՒ Ս

(Շարունակութիւնն.)

Ե.

Մեխլուի ժամանակաբանութեան մասին պէտք է ասենք, որ բաւական մութ է այս : Որոշ թուականներ չկան. մնում է ժամանակաբանական սահմաններ գծել :

Ըստ Չաքարիայի՝ Մեխլուն գանձասար է գնացել Աղուանից Յովհաննէս Ը. կաթուղիկոսի ժամանակ, թէ այս կաթուղիկոսը երբ է գահ բարձրացել, յայտնի չէ : Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարեանը թէեւ Յովհաննէսի կաթուղիկոսանալը գնում է 1578ին¹, սակայն այն կուտակուած գիւղի գրչագիր աւետարանի յիշատակարանը, կամ է հայոց ՌԻԸ թ. աւանդ, որ հաւա-

սար է 1579ին եւ ոչ թէ 1578ին¹ : Նոյն հեղինակը Յովհաննէս Ը.ի մահը գնում է 1588 թուականի ու 1602ի արանքում² : այս թուականների համար Բարխուդարեանը որեւէ հիմք ու աղբիւր չէ մատնանշում, ուստի յիշեալ ժամանակակէտն ընդունելի չէ : Այսպիսով Մեխլուի ժամանակաբանութեան հաստատուն սկզբնական կարելի է համարել առ այժմ 1579 թուականը միայն :

Արեղահալածի Երեւան քաղաքը գալու ժամանակի սահմանները որոշելու հիմքն Ամիրգունա խանի ու Աւետիս կաթուղիկոսի ժամանակաբանութիւնն է : Ամիրգունա խանը կուտակալ է նշանակուած Երեւանը տաճիկներից առնելուց յետոյ, որ կատարուում է Շահաբասի ձեռքով 1604ին³ : Ամիրգունան սպանուում է 1625ին⁴ : Աւետիս կաթուղիկոսի մասին սկզբնական մատնանշել չենք կարող, բայց յայտնի վերջնական առ այժմ 1622 թուականն է : Թէեւ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանեանը սրա մասին գրում է, թէ «պէտք է 1620 ու 1624 տարիներու միջոցին մեռած կարծել»⁵, սակայն վերջին թուականի 1624ի հիմքը յայտնի չէ : Մնում է առ այժմ վերջնական ընդունել Գրանաղցու ինքնաձեռագիր աստուածաշնչի յիշատակարանի մէջ յիշուած թուականը, որ է 1622⁶ : Այսպիսով Մեխլուի՝ Երեւանի կողմերը գալը կարող էր տեղի ունենալ 1604—1622 թուականների արանքում :

Ինչպէս ասել ենք, Մեխլուին սաստող ու բանադրող հոգեւորականներից անուն անուն յիշուած են՝

1. Կիրակոս Տրապիզոնցին,
2. Սարգիս Յարենեցին,
3. Պողոս Բարեցին ու
4. Մովսէս Խոտանեցին :

Սրանցից ամենավաղ մեռել են երկրորդն ու երրորդը — Յարենեցին ու Բարեցին, այն էլ միեւնոյն տարին — 1620 թուականին⁷ :

¹ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարեան. «Արցախ», Բագու 1895, էջ 318 :

² Բարխուդարեան, «Պատմութիւն Աղուանից», Բ, 59—60 :

³ Գաւրիժեցի, գլուխ ԾԶ, էջ 634 :

⁴ Գաւրիժեցի, գլուխ ԾԶ, էջ 638—639 : Յովհ. եպիսկ. Շահաթաթուանեանը Երեւանի խաների ժամանակաբանական ցանկի մէջ Ամիրգունա խանի համար թուական չէ գնում : «Մտորագրութիւն», Բ, հատ. Էջմիածին, 1842, էջ 137 :

⁵ Մաղաքիա արքեպ. Օրմանեան. «Ազգապատում», էջ 2340—2342 :

⁶ Գրանաղցի, 612 :

⁷ Գաւրիժեցի, ԻԱ, էջ 260, ԻԳ, 283 :

¹ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարեան. «Պատմութիւն Աղուանից», հատոր Բ, Թիֆլիս 1907, էջ 23 :